

IJTIMOIIY ONG STRUKTURASIDA G'OYA VA MAFKURANING TUTGAN O'RNI

Olimxon Shavkatovich Xodjayev
Qo'qonDU

Annotasiya: Ushbu maqolada milliy g'oyaning Yangi O'zbekiston taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Muallif milliy g'oyani jamiyatni birlashtiruvchi, ma'naviy yuksalishga undovchi kuch sifatida ko'rib, uning yangi davr islohotlari, ijtimoiy barqarorlik, milliy birdamlik va fuqarolik ongini shakllantirishdagi rolga alohida e'tibor qaratadi. Shuningdek, milliy g'oya orqali yosh avlodni vatanparvarlik, gumanizm va tarixiy merosga hurmat ruhida tarbiyalashning dolzarbligi ta'kidlanadi. Maqola Yangi O'zbekiston g'oyasining mazmuni, uni xalq ongiga singdirish yo'llari hamda bu boradagi davlat siyosati bilan bog'liq fikr va takliflarni ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Mafkura, Yangi O'zbekiston, taraqqiyot, ma'naviyat, fuqarolik ong, Vatanparvarlik, ijtimoiy barqarorlik, ma'rifat, yoshlarga tarbiya, davlat siyosati, milliy birlik, tarixiy meros

THE PLACE OF IDEA AND IDEOLOGY IN THE STRUCTURE OF SOCIAL CONSCIOUSNESS

Olimkhon Shavkatovich Khodjayev
KokandSU

Abstract: This article explores the role and significance of the national idea in the development of New Uzbekistan. The author regards the national idea as a unifying force for society and an impetus for spiritual uplift, paying special attention to its role in the new era's reforms, social stability, national solidarity, and the formation of civic consciousness. Furthermore, the article emphasizes the importance of educating the younger generation in the spirit of patriotism, humanism, and respect for historical heritage through the national idea. It also covers the content of the New Uzbekistan idea, methods for instilling it in public consciousness, and the related state policies, along with opinions and recommendations.

Keywords: national idea, New Uzbekistan, development, spirituality, civic consciousness, patriotism, social stability, enlightenment, education of youth, state policy

Jamiyatda har qanday narsa va hodisaning o'ziga xos ilmiy asoslarini o'rganish uning tub mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda mafkuraning ham ilmiy-falsafiy jihatlarini to'laqonli tadqiq etishda uning institutsional xususiyatlarini chuqur tahlil qilish kerak bo'ladi. Xususan, bugungi globallashuv sharoitida zamonaviy mafkuralardagi institutsional siyosiy o'zgarishlarni tadqiq etish mafkuraning jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi rolini, dolzarb ahamiyatini aniqlashga xizmat qiladi. Buning uchun biz uning institutsional jihatlarini birma bir ko'rib ko'rib chiqishimiz lozim bo'ladi.

Tadqiqotchilarning fikricha, mafkurani jamiyat hayotining hodisasi sifatida ikki taraflama, ya'ni mazmuniy va institutsional jihatdan ko'rib chiqilishi kerak, deb ta'kidlaydilar¹. Har qanday mafkuraning samaradorligi nafaqat mafkuraviy mazmun va ijtimoiy ongning barcha darajalari va sohalarini umumiy izchil tizimga birlashtira olish qobiliyatiga, balki bir jamiyat va yoki uning alohida shaxslari amaliy faoliyatda turli ijtimoiy institutlar orqali amalga oshirish qobiliyatiga ham bog'liq. Aynan mafkuraviy ta'limotlarning institutsional xususiyati ularga idealni moddiy-obyektivlikda mujassamlashtirish imkonini beradi. Bu mexanizmni B.Malinovskiy o'zining "Madaniyatning ilmiy nazariyasi" asarida to'laqonli ochib bergan deyishimiz mumkin. Olimning ta'kidlashicha, "falsafiy fikr, siyosiy mafkura, ilmiy kashfiyotlar yoki badiiy ijodga oid asarlar mualliflari ilhomning har qanday individual shakli, agar u umumiy fikrga to'g'ri kelsagina guruhning qabul qilingan fikrini, ifodalashning moddiy vositalarini topadi, madaniy voqelikning to'liq haqiqatiga aylanishi mumkinligini va shu tariqa aniq madaniyat institutiga aylanishini ko'pincha e'tibordan chetda qoldiradilar"².

Ijtimoiy o'ng strukturasi g'oya va mafkura muhim ahamiyatga ega bo'lgan asosiy elementlardir. G'oya va mafkuralar, jamiyatning rivojlanishida va o'zini yangilashda katta rol o'ynaydigan konseptlardir.

G'oya jamiyatning istalgan sohasida o'zini aniqlash, maqsad qo'yish va kelajakdagi xalqaro vaqtincha hujjatlarni belgilash uchun muhimdir. G'oya jamiyatning o'zini rivojlantirish, muammolarini hal qilish, yangi yo'nalishlarni belgilash va maqsadli faoliyatni tartibga solishda asosiy qo'llanma hisoblanadi. Bu g'oyalarning amaldagi yo'nalishlarni ko'rsatish, harakat qilish yo'li va maqsadga erishish jarayonlarini belgilashga imkon beradi.

Mafkura esa g'oyalarni amalga oshirishning ilmiy va nazariy asoslarini ifodalovchi tadbirdir. Mafkura g'oyalarni amalga oshirishning konkret yo'nalishlariga oid strategiyalarni, usullarni, ideyalarni va qarorlarni o'z ichiga oladi. Uning asosiy maqsadi g'oyalarni to'liq tahlil qilish, to'liq va ilmiy ravishda qo'llab-quvvatlash va ularni amalga oshirish jarayonlarini belgilashdir.

¹ Назаров К. Гоялар фалсафаси . – Т.: Академия, 2011. – 49 б.

² Малиновский Бронислав. Научная теория культуры. – 2-е изд. ОГИ. М.: 2005. – С.67

G'oyalarni amalga oshirish uchun mafkura muhimdir, chunki uni o'rganish, tahlil qilish va qarorlarni qabul qilishda foydalaniladi. Mafkuralar, ijtimoiy muammolar va talablarni tahlil qilish, maslahatlarni berish, boshqaruv organlariga yordam berish, ijtimoiy yangiliklarni amalga oshirish, jamiyatning rivojlanishiga o'z hissasini kiritish va o'zaro munosabatlarni rivojlantirishda muhim vazifalarni bajarish uchun ishlatiladi.

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida mafkurani ijtimoiy ongning ratsional bosqichi sifatida baholash masalasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilganligi uning nechog'lik dolzarb mavzu ekanligini ko'rsatadi. Shu ma'noda, mazkur tadqiqot ishimizda ham uning ijtimoiy ahamiyati va o'rnini konseptual tahlil qilishni o'z oldimizga maqsad o'laroq qo'yganmiz. Bunda biz g'arb tadqiqotchilari bilan birga mahalliy olim va faylasuflarning bu boradagi qarashlarini umumlashtirish orqali ilmiy xulosalar chiqarishga harakat qildik desak, mubolag'a qilmagan bo'lamiz, Shu ma'noda, aytish mumkinki, mafkura ijtimoiy hodisa sifatida jamoatchilik ongida namoyon bo'ladi. Mafkurani aynan shu sohada ko'rib chiqish ushbu hodisaning mohiyatini aniqlashga, mafkuraning ba'zan dunyoqarash sifatida talqin etilishini, gohida afsona, din yoki axloq bilan identifikatsiya qilinishini, gohida esa har qanday ijtimoiy qatlam manfaatlari ifodasi sifatida qaralishini tushunish imkonini beradi³. Xoh u sinflar, qatlamlar yoki millatlar va boshqa jamoalar bo'lsin, barchasini o'z ichiga olishi bilan alohida ajralib turadi. Mafkuraga bunday yondashuvlar ijtimoiy ongning ko'p bosqichli va ko'p funksiyaliligi bilan belgilanadi.

Ijtimoiy ongning qaysi tomonidan qarasak ham, doimo mafkuraviy omil mavjudligini aniqlash mumkin. Shuni aniq aytishimiz mumkinki, har bir alohida holatda mafkura turlicha namoyon bo'ladi. Bunda ular "ijtimoiy ongning ikki darajasi vazifasini bajaradi. Ijtimoiy ong va mafkura o'rtasidagi munosabatlar: birinchisi hissiy daraja, ikkinchisi esa ijtimoiy ongning ratsional darajasi ekanligi bilan belgilanadi"⁴.

Mafkura va ijtimoiy ong o'rtasidagi munosabatlar juda murakkab. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, bu ikki hodisa ajralmas birlikda va o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqilishi kerak. Bir tomondan, mafkura shakllanar ekan, u ma'lum bir ijtimoiy guruh yoki butun jamiyat ongining ma'lum xususiyatlariga asoslanadi. Qat'iy aytganda, ma'lum bir g'oyalar tizimi rivojlanmagan va bu g'oyalar odamlarning katta guruhlarini ongini qamrab olmaydigan insoniyat jamiyati bo'lishi mumkin emas.

Tadqiqotchilarning fikricha, "ijtimoiy ong ijtimoiy voqelikning tashqi ko'rinishlarini o'zida to'g'ridan to'g'ri aks ettirishi bu tegishli mafkuraning paydo bo'lishi uchun ham o'ziga xos asosdir"⁵. Shu o'rinda aytishimiz mumkinki, mafkura

³ Бозоров О. Миллий ғоя ва тарғибот самарадорлиги. – Тошкент: Маънавият, 2015. – 12 б.

⁴ Савицкая О.В. Спивак А.М. Этнопсихология – Москва: 2005. – 102 с

⁵ Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология. – Москва: Студия Артемия Лебедева, 2014. – 268 с

ong tomonidan noaniq tushunilgan narsalarni oydinlashtiradi va hodisalarning mohiyatiga kirib boradi. Bizning nazarimizda, mafkuraga munosabatda, uni baholalashda jo'n qaramaslik kerak. Qolaversa, mafkurani ijtimoiy ongni umumlashtiruvchi yoki bundan tashqari, uning xususiyatlarini oddiy aks ettiruvchi tushuncha, hodisa, deb hisoblash noto'g'ri. Ijtimoiy ong ham mafkura kabi o'zining bevosita moddiy-ma'naviy manbalari va shart-sharoitlariga ega bo'lib, o'zining ichki qonuniyatlari asosida rivojlanadi. Biroq "uning tashqarisida hech qanday mafkura bo'lishi mumkin emas, chunki ikkinchisi, agar u ijtimoiy ruhiyatning mazmunini o'z ichiga olmasa va omma ongini qamrab olmasa, bunday bo'lishni to'xtatadi"⁶. Boshqa tomondan, mafkura ijtimoiy ongning real ijtimoiy munosabatlarini o'zida aks ettirishi natijasida ijtimoiy ongning boshqa shakllari kabi rivojlanadi.

Mafkura, shubhasiz, odamlarning ruhiyatiga faol ta'sir qiluvchi eng kuchli ijtimoiy-siyosiy hodisa sifatida siyosatning manipulyatsiya vositasi ham hisoblanadi. Shu o'rinda yana bir muhim narsani ta'kidlab o'tish joizki, u ham bo'lsa, ijtimoiy ong va mafkura o'rtasidagi yaqin munosabat masalasi, ular namoyon bo'lishining o'ziga xosligi haqidagi qarashlardir. Mazkur qarash, birinchi navbatda, ularning kelib chiqishi masalalariga tegishli. Qizig'i shundaki, mafkurachilar o'zlari manfaatlarini ifoda etgan ijtimoiy guruhga mansub bo'lmasligi ham mumkin. Biroq mafkurani yozish va shakllantirish jarayonida ular allaqachon ushbu ijtimoiy guruhning vakillari sifatida harakat qilishadi. Bu yerda biz "yozma" mafkuralar va "yozilmagan" mafkuralar o'rtasidagi farq masalasiga murojaat qilishimiz kerak bo'ladi.

Ba'zan mafkurachilarning o'zlari ularni ma'lum mafkuraviy tushunchalarni yaratishga undaydigan "harakatlantiruvchi kuchlar"ni idrok eta olmaydi⁷. Mafkurani sinfnig muayyan tafakkur egalari yaratadi, deb hisoblagan K.Marks "moddiy shart-sharoit va ijtimoiy munosabatlar asosida" butun sinf nafaqat o'ziga xos tuyg'u va illuziyalarni, balki obrazlarni ham yaratishini inkor etmaydi⁸. Shu nuqtayi nazardan kelib chiqib aytish mumkinki, g'oyalar ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishga intilayotgan ommaning ongini egallab olganida alohida kuchga ega bo'ladi. Atrofdagi moddiy dunyoda ma'lum g'oyalar ta'sirida sodir bo'layotgan o'zgarishlar ularning kuchini aniq ko'rsatadi, ya'ni g'oyalar kuchini "moddiy o'lchash" imkoniyati paydo bo'ladi. Shu bilan birga, bizning nazarimizda, deb yozadi mashhur tadqiqotchi L.G. Ionin⁹ "xulq-atvorni tartibga solish qadriyatlar va manfaatlarini konsepsiyalashtirgan "kundalik nazariyalar" (yozilmagan mafkuralar) yordamida amalga oshiriladi".

⁶ Енгоян А.П. Идеология и общественная психика // Проблемы современного образования: Сб. науч. трудов. М.: Минобразования и науки РФ, РУДН, МАНПО, 2007. Выпуск 7. С. 83.

⁷ Энгельс Ф. Письмо Ф. Мерингу // Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. в 50-ти т. М.: Изд-во полит. литературы, 1991. Т. 39. С. 83.

⁸ Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта // Маркс К, Энгельс Ф. Сочинения. М.: Госполитиздат, 1991. Т. 8. С. 145.

⁹ Ионин Л.Г. Социология культуры. М.: Логос. 2009. С. 221

Tarixiy antropologiya doirasida ikki mafkuraning har birining nisbiy mustaqilligi ishonchli tarzda isbotlangan, ya'ni birinchisi ziyolilar tomonidan yaratilgan ("yozma"), ikkinchisi esa omma ongida o'rnatilgan qolgan an'analar ("yozilmagan"). Y.M.Shtayerman Rim imperiyasining dastlabki ikki asridagi faylasuflarning asarlari va "kichik odamlar" epitafiyasidagi obrazlarning o'xshashligini ko'rsatib, buni shu davr Rimga xos "mentalitet"ning o'xshashligi bilan izohlagan¹⁰. "Falsafaning ritorika bilan sintezi, - deb yozadi u, "xristianlik va'zlariga ham, stoik diatribasiga ham kiradi. Ikkinchi sofistika elita tilini yaratadi, omma esa bu tilda gapiradi"¹¹. Gurevichning ta'kidlashicha, nafaqat til, balki liturgik matnlarning mazmuni ham ma'lum bir g'oyalar va g'oyalar qatlamini yangilab, omma ongiga moslashtirilgan. Shu tarzda madaniy-mafkuraviy kompleks shakllanadi¹².

Umuman olganda, ijtimoiy ong va mafkura, ularning o'zaro munosabatlarining o'ziga xos jihatlari, u yoki bu mafkura ta'sirining ruhiy mexanizmlarini o'rganishda haligacha jamiyat ongidagi o'zgarishlarning sabablari, harakatlantiruvchi kuchlari, jamiyatning ijtimoiy-mafkuraviy ta'sirga olib keladigan rag'batlari haqida hech narsa aytilmagan. Bir narsa aniqki, bu sabablarni ijtimoiy ongda immanent tarzda qamrab olish mumkin emas, chunki ikkinchisining o'zi faqat ijtimoiy borliqning aksidir. Binobarin, bu harakatlantiruvchi kuchlarni ongdan tashqarida, real ijtimoiy munosabatlardan izlash kerak. Ijtimoiy ruhiyatdagi o'zgarishlarning asosiy rag'batlantiruvchisi, bizningcha, ijtimoiy manfaatlar bo'lib, shu nuqtayi nazardan mafkuraning paydo bo'lish jarayoni va mohiyatini ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Mafkuraning o'zi shaxsda emas, balki ijtimoiy-guruh darajasida va umuman, jamiyat darajasida namoyon bo'ladi. Biroq bu individual ong mafkuradan ajralgan degani emas. Mafkura har doim ijtimoiy hamjamiyat ongini va u orqali odamlarning voqelikning o'zini o'zgartirishi mumkin bo'lgan yo'nalishini o'zlashtirish maqsadini qo'yadi. Bunga har bir shaxsning ongiga alohida ta'sir ko'rsatish orqaligina erishish mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, individual ong va mafkura o'rtasida mutloq chegaralar yo'q. Aksincha, ular o'rtasida doimiy o'zaro ta'sir mavjud.

Mafkuraning mavjudligi haqida u shaxsning amalda faoliyat yurituvchi ongiga bog'langandagina gapirish mumkin. Faqat individ ongi kontekstida mavjud bo'lgan va ijtimoiy kontekstda mustahkamlanmagan fikr baribir shunchaki fikrdir. Ammo allaqachon individual ong kontekstida bu fikr ijtimoiy ongga yo'naltirilgan holda amalga oshiriladi va o'zi ilgari inson tomonidan o'zlashtirilgan ijtimoiy ma'naviy qadriyatlar, xususan, mafkura tomonidan shakllanadi. Shaxsiy g'oyalar va e'tiqodlar

¹⁰ Штаерман Е.М. Социальные основы религии древнего Рима. М.: Наука, 2007. С. 214.

¹¹ Ковельман А.Б. Риторика в тени пирамид: Массовое сознание Римского Египта. М.: Наука, 2008. С. 113.

¹² Гуревич А.Я. Проблемы средневековой народной культуры. М.: Искусство, 2001. С. 18.

jamiyat qadriyati, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, nafaqat umumiy mulk, balki umumiy qoidaga aylanadi. Individual ong bu holda guruh ongining yuqori darajasi uchun birinchi bosqich vazifasini bajaradi.

Ularning umumiyligida katta guruhlarining aksariyat vakillari uchun xos bo'lgan qisman ongli, qisman ongsiz psixologik xususiyatlarga aylanadi. Ijtimoiy guruh ongining asosini ma'lum bir katta ijtimoiy guruhni tashkil etuvchi odamlarning umumiy ehtiyojlari tashkil qiladi. Fiziologik ehtiyojlarni qondirish unga inson bo'lishiga, biologik tur sifatida mavjud bo'lishiga yordam beradi. Shaxsning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish uni ijtimoiy hayot bilan tanishtiradi va jamiyat ne'matlaridan bahramand bo'lish imkonini beradi. Qiziqishlar bu odamlar ongidan tashqarida obyektiv ravishda mavjud bo'lgan ularning haqiqiy munosabatlari hisoblanadi. Ular yangi g'oyalarning tarqalishini yoki eski g'oyalarni almashtirishni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, manfaatlar g'oyalardan ajralgan narsa emas.

Mashhur arman tadqiqotchisi R.M.Samsonovning fikriga ko'ra, g'oyalar jamiyatda tarqaladi, chunki "ular jamiyatning ayrim qatlamlarining yagona tushunilgan manfaatlarini aks ettiradi"¹³. Ijtimoiy guruhlar va butun jamiyat manfaatlari o'zaro bog'langan va o'zaro bog'liq bo'lgan g'oyalar tizimi mafkuralar orqali eng yaxshi ifodalanadi. Shu bilan birga, manfaatlar g'oyalar bilan tenglashtirilmaydi. Ular g'oyalarga qaraganda kamroq subyektivdir va tabiatan ko'proq obyektivdir. Qolaversa, tarqatilayotgan g'oyalar ma'lum bir maqsadni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy guruhlar o'z maqsadlarini tanlash va amalga oshirishda, aniqrog'i, siyosiy faoliyatda o'z manfaatlariga mos keladigan qadriyatlar, ideallar va me'yorlarga amal qiladi. Qadriyatlar ongda qiymat yo'nalishlari ko'rinishida namoyon bo'ladi. Qadriyat yo'nalishlari esa bu insonning qadriyatlarga munosabati, uning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi rol o'ynaydi¹⁴.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Тошкент: "O'zbekiston" нашриёти, 2021. - Б. 199.
2. Қуронов М. ва бошқалар. Миллий тарбия ва ёшлар. - Тошкент: Kamalak. 2016. - 64 б
3. Тўраев Ш. Маънавий таҳдид: фалсафий талқин. - Тошкент: Мухаррир, 2010. - 37 б.
4. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. Т.:Академия, 2007. - 161-б.

¹³ Самсонов Р.М. Социальная психика и идеология. 2008. С. 204.

¹⁴ Тураев Ш. Демократик жараёнлар ва миллий ғоя. –Т.: Маънавият, 2008. – 57 б.

5. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш - халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустакам пойдеворидир. “Халқ сўзи” газетаси. 2017 йил 4 август.
6. Яхшиликков Ж., Муҳаммадиев Н. Миллий ғоя - тараққиёт стратегияси. - Тошкент: Ўзбекистон фанлар академияси фан. 2017. - 52 б.
7. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш - халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустакам пойдеворидир. “Халқ сўзи” газетаси. 2017 йил 4 август.
8. Мирзиёев Ш.М. Янги ўзбекистон стратегияси. -Тошкент.: Ўзбекистон. 2021. -Б. 46.
9. Назаров Қ. “Аксиология”. “Қадриятлар фалсафаси” - Т.: Маънавият, 1998. - Б. 121.
10. Назаров Қ. ва бошқ. “Энг янги фалсафа луғати”. - Тошкент, 2020. -147 б.
11. Жўраев Нарзулла. Тарих фалсафасининг назарий асослари/ Масъул муҳаррир С. Шурмуҳаммедов. - Тошкент:Маънавият, 2008. -Б.10.
12. Фалсафа. Олий ўқув юртлари учун қўлланма. Тўлдирилган 2-нашр. - Тошкент: Ўқитувчи, 2005. -Б.227.(304)
13. review.uz/oz/post/mirovoy-trendi/shavkat-mirziyoev-biz-oliy-darajadagi-mintaaviy-mulootni-ivojlantirishning-sifat-jiatidan-mutlao-yangi-bosichiga-ktarildik.
14. Болтаев М. “Қадриятлар қадри”
15. <https://pravacheloveka.uz/uz/news/qadriyatlar-qadri>
16. Мухтаров А. Шахс тарбиясида миллий ғоя, эҳтиёж ва манфаатлар уйғунлиги. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2003. - 106 б.